

معماری ایلیخانیه در نطنز
(مجموعه مزار شیخ عبدالصمد)

شیلا بلر

ترجمه‌ی ولی‌الله کاوسی

انتشارات فرهنگستان هنر، ۱۳۸۷

با توجه به سرمایه‌گذاری‌های فرهنگی در دوره‌ی ایلیخانی فعالیت‌های عمرانی در این دوره نمود زیادی داشته است. دونالد ویلبر ۱۱۹ بنای تاریخی به جای مانده از قرون هفتم و هشتم، سیزدهم و چهاردهم را فهرست کرده است که بیشتر آنها درون مرزهای ایران است. یکی از محفوظ مانده‌ترین نمونه‌های مجموعه‌ی مزارت دوره‌ی ایلیخانی در حومه‌ی شهر نطنز در ۱۳۰ کیلومتری شمال اصفهان قرار گرفته است. مجموعه بناهای نطنز را می‌توان شامل سردر خانقاهی در جلو مسجد ساخته شده در دهه‌ی ۱۹۳۰، یک مناره، مزار شیخ عبدالصمد که در سال ۷۰۷ ق / ۱۳۰۷ - ۱۳۰۸ به فرمان زین‌الدین ماستری ساخته شده است، و مسجدی چهارایوانی با گنبدخانه‌ای هشت‌ضلعی دانست که جملگی به شکلی پراکنده در گوشه‌ها و سطوح مختلف ترتیب یافته‌اند.

این مجموعه‌ی برجسته توجه جهانگردان و پژوهشگران را به خود جلب نکرد تا اینکه نخستین بار فرستادگان سیاسی و نظامی چون آ. هاوتوم شیندلر و سرپرسی سایکس در اواخر سده‌ی نوزدهم به توصیف این بنا پرداختند. در دهه‌ی ۱۹۳۰ این مجموعه مزار مورد بررسی‌های معمارانه‌ی جامع‌تری قرار گرفت. در سال ۱۹۳۴ نیز توسط آرتور پوپ شرح کوتاهی درباره‌ی آن داده شد. اما نخستین بررسی کامل مجموعه در سال ۱۹۳۶ توسط آندره گدار انجام گرفت. در اواخر دهه‌ی ۱۹۳۰ و دهه‌ی ۱۹۴۰ سایر اجزا و پاره‌های مجموعه‌ی نطنز منتشر شد. سپس در سال ۱۹۵۵ مجموعه نوشته‌های دونالد ویلبر درباره‌ی معماری ایلیخانی، تلاش‌هایی را که برای تعیین تاریخ مجموعه مزار انجام گرفته بود، جمع‌بندی کرد. در دهه‌ی ۱۹۶۰ نیز دولت ایران مرمت مجموعه مزار شامل بازسازی سردر خانقاه را آغاز کرد.

شیلا بلر با بیان سلسله فعالیت‌ها و گزارش‌ها درباره‌ی روند بررسی این مجموعه معتقد است با ارزیابی و تشریح بنای حفظ شده، می‌توان کتاب مفصلی درباره‌ی مجموعه مزار نطنز فراهم کرد که برای تاریخ معماری ایران بسیار ضروری است. در واقع اسناد منحصر به فرد این بنا در قالب پانزده کتیبه (پیوست). برای بازسازی تاریخ اجتماعی و فرهنگی دوره‌ی ایلیخانی به آن اهمیت زیادی داده است. به نظر وی اگر این کتیبه‌ها با تاریخ نامه‌های آن روزگار مطابقت داده شوند، کسانی را که در ساختن آن دست داشته‌اند، باز خواهیم شناخت. و اگر اصطلاحات معماری و متون قرآنی با بررسی‌ها و مشاهدات حضوری همراه شوند، بیانگر گونه‌هایی از بناهای مورد بحث است که نشان می‌دهد این مجموعه حاصل تلاش‌ها در نخستین دهه‌ی سده هشتم / چهاردهم است. به باور بلر این تاریخ‌های مطمئن در جای خود می‌توانند در تعیین شیوه‌های معماری و نوآوری‌های تزئینی آن دوره به کار آمده و نشان دهند که این فنون چگونه در سراسر امپراتوری ایلیخانیان منتشر شده بود. سرانجام تشریح شکل‌گیری مجموعه مزار نطنز می‌تواند به روشن شدن چگونگی شکل‌گیری مجموعه‌های مشابه آن روزگار مانند مجموعه‌ی لنجان و مجموعه‌ی بسطام که شواهد آشفته‌ای دارد، یا ابرقو و خُنج، که بناهای بازمانده در آنها گواهی است بر فعالیت‌هایی که شرحشان در متون آمده، کمک کند. مجموعه‌ی نطنز را می‌توان الگویی برای بررسی معیارهای اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و سیاسی دانست که زمینه‌ساز شکوفایی مجموعه مزارت در ایران عهد ایلیخانی شد.

اشخاص، بناها، طاق‌بندی و تزیینات، مجموعه‌ی مزار، پیوست: کتیبه‌ها، تصاویر و نمایه بخش‌های مختلف کتاب را تشکیل داده‌اند.